

STREEFBEELD HUISVESTING EN VERZORGING VAN RUNDEREN OUDER DAN ZES MAANDEN

1. Inleiding

Het streefbeeld geeft een beschrijving van het vereiste minimum welzijnsniveau gerelateerd aan huisvesting en verzorging. Het streefbeeld is een haalbaar niveau, geen ideaalbeeld. In het streefbeeld wordt in het bijzonder aandacht gegeven aan noodzakelijke verbeteringen bij knelpunten, c.q. worden grenzen aangegeven die onder invloed van het welzijn bedreigende ontwikkelingen niet overschreden mogen worden. Dit streefbeeld heeft betrekking op: melkvee, jongvee boven de zes maanden, zoogkoeien en vleesstieren; voor elke sector wordt een afzonderlijk streefbeeld geschetst. De streefbeelden zijn op drie uitgangspunten gebaseerd. Te weten:

1. De discussienota "Welzijn van dieren: een referentiekader" van Prof.Dr. P.R. Wiepkema (annex 1), waarin een referentiekader voor de ontwikkeling van streefbeelden wordt gegeven. Uitgangspunt daarbij is dat chronische stresssymptomen als gestoord gedrag, bijvoorbeeld stereotypieën, orgaan- en weefselbeschadigingen, verlaagde vruchtbaarheid, verhoogde ziektegevoeligheid, angst- en pijnuitingen en verminderde vitaliteit structureel niet, of zo min mogelijk, dienen voor te komen. Ook andere afwijkende gedragsvormen, zoals afwijkend huidverzorgings-, voeropname- en liggedrag, dienen niet structureel voor te komen. Ingrepen die systematisch worden verricht om het dier aan te passen aan het houderijsysteem zijn in principe ongewenst, wanneer ze toch optreden moeten ze verantwoord kunnen worden, ook al zijn deze ingrepen toegelaten op grond van het Ingrepenbesluit.
2. Het ID-DLO-rapport "Effecten van huisvesting en verzorging op welzijn en gezondheid van runderen ouder dan zes maanden", waarin een analyse is gemaakt van de stand van zaken met betrekking tot welzijn en gezondheid in de sector, knelpunten in kaart zijn gebracht en mogelijke toekomstige bedreigingen van gezondheid en welzijn zijn verkend (annex 2).
3. In het streefbeeld wordt, uitgaande van de in het ID-DLO-rapport geconstateerde welzijns- en gezondheidsproblemen, een afweging gemaakt tussen alle relevante aspecten. Naast welzijn en gezondheid behoren hiertoe in ieder geval ook economische aspecten, arbeidsomstandigheden, milieu en haalbaarheid van technisch/wetenschappelijke ontwikkelingen. Ook de maatschappelijke acceptatie en het productimago kunnen in de uiteindelijke afweging worden betrokken.

In de streefbeelden wordt een brede definitie van "welzijn" gehanteerd. Het structureel voorkomen van ernstige gezondheidsproblemen wordt daarbij als aantasting van het welzijn beschouwd. Bij de beoordeling van de ernst van de "welzijnsproblemen in brede zin" zijn de volgende criteria gehanteerd:

- de ernst van de gedrags- c.q. gezondheidsstoornis en de tijdsduur waarover deze optreden;
- de frequentie waarmee welzijnsproblemen optreden en het relatieve aantal getroffen dieren; en
- de trendmatige ontwikkeling; een in omvang/ernst afnemend probleem is als minder zwaarwegend beoordeeld dan een in omvang/ernst toenemend probleem van een soortgelijke omvang.

Dit streefbeeld is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk 1 is een algemene inleiding waarin de gehanteerde uitgangspunten uiteen worden gezet. In hoofdstuk 2, 3, 4 en 5 worden respectievelijk melkvee, jongvee (ouder dan zes maanden), vleesstieren en zoogkoeien behandeld. Elk van deze hoofdstukken begint met een inleidende paragraaf, waarin het houderijsysteem en de belangrijkste knelpunten globaal worden geschetst. In de volgende paragrafen worden de in de inleidende paragraaf genoemde knelpunten afzonderlijk behandeld.

Eerst wordt het knelpunt kort beschreven, vervolgens worden de welzijnsproblemen zonodig in relatie gebracht met randvoorwaarden zoals economie en milieu. Elke paragraaf over een specifiek knelpunt wordt besloten met een streefbeeld, waarin het wenselijk geacht welzijnsniveau (het doel) en de termijn waarbinnen dat doel moet worden bereikt, staan beschreven. Na het streefbeeld volgt, conform de adviesaanvraag (annex 3), onder een aparte kop, nog een passage over de instrumenten die moeten worden ingezet om het streefbeeld te realiseren. In een aantal gevallen kan eenzelfde instrument bijdragen aan de oplossing van verschillende problemen; bijvoorbeeld de verbetering van vloeren heeft een positief effect op zowel het oestrusgedrag als klauwproblemen.

In de matrix in bijlage 1 worden de verschillende knelpunten in relatie gebracht met de instrumenten die worden ingezet om het gewenste welzijnsniveau te realiseren.

2. Streefbeeld melkvee

2.1 Algemene kenmerken melkveehouderij

In Nederland worden tegenwoordig de meeste melkkoeien in ligboxenstallen gehouden. De omschakeling van grupstallen naar ligboxenstallen heeft grotendeels plaatsgevonden in de 70'er jaren. Grupstallen komen voornamelijk nog voor op kleinere bedrijven. Sporadisch zijn ook nog loopstallen met een gezamenlijk ligbed (potstal, hellingstal) en voerligboxstallen in gebruik.

In dit streefbeeld zal aan voerligboxstallen en loopstallen met een gezamenlijk ligbed verder geen afzonderlijke aandacht worden besteed, omdat slechts een zeer klein deel van het melkvee in dit type stallen wordt gehouden en er geen indicaties zijn voor grote voor het type stal specifieke welzijnsproblemen, die wettelijk ingrijpen noodzakelijk zouden maken.

In het gangbare houderijsysteem, ligboxenstallen gecombineerd met zomerweidegang, worden de koeien in een doorloopmelkstal gemolken. Ze komen daarbij ook in de weideperiode in ieder geval dagelijks in de stal. Afhankelijk van de omstandigheden blijven de koeien in de weideperiode, 's avonds na het melken al dan niet op stal. Op ongeveer 6 % van de bedrijven worden de koeien, doorgaans noodgedwongen ten gevolge van een slechte verkaveling, het hele jaar binnen gehouden. Dit gangbare houderijsysteem, ligboxenstallen gecombineerd met zomerweidegang, kan in zijn totaliteit als redelijk welzijnsvriendelijk worden gekarakteriseerd. Wel zijn er een aantal specifieke punten die nadere aandacht behoeven.

Een belangrijk welzijnsprobleem in de melkveehouderij zijn de bedrijfsgebonden gezondheidsstoornissen, met name klauwgebreken, uieraantastingen en voortplantingsstoornissen. Deze komen, zij het in verschillende mate, op alle bedrijven voor. Naast de huisvesting en andere specifieke bedrijfsomstandigheden speelt de verzorging, of beter gezegd het management van de boer, een belangrijke rol bij deze aandoeningen.

Gedragsmatig bestaan er op enkele punten na onder de huidige omstandigheden geen grote welzijnsproblemen. De koeien beschikken over voldoende mogelijkheden om het soorteigen gedragsrepertoire uit te voeren. Structurele overbezetting van ligboxenstallen kan tot welzijnsproblemen leiden en is ongewenst. Overbezetting komt op dit moment in de gangbare stallen echter niet of nauwelijks voor en krijgt daarom in dit streefbeeld geen verdere aandacht. Indien toekomstige ontwikkelingen (weer) tot structurele overbezetting zouden leiden is het noodzakelijk om maatregelen te nemen. Een knelpunt is gestoord huidverzorgings- en oestrusgedrag dat evenals frequent uitglijden wordt veroorzaakt door gladde of anderszins ongeschikte vloeren. Deze ongeschikte vloeren komen in de praktijk regelmatig voor en zijn een belangrijke veroorzaker van gedragsproblemen.

In een grupstal hebben de dieren, doordat ze zijn aangebonden, veel minder bewegingsvrijheid dan in een ligboxenstal en daardoor minder mogelijkheden voor sociaal en huidverzorgingsgedrag. Daar staan enkele voordelen als het vrijwel afwezig zijn van concurrentie en agressie om voer- en ligplaatsen en het ontbreken van groepswisselingen tegenover. Specifieke aandachtspunten bij grupstallen zijn een goede maatvoering van de ligplaatsen en voldoende bewegingsvrijheid in de stand. Bij goed management hoeft winterstalling van melkvee op een goed uitgevoerde grupstal, gecombineerd met zomerweidegang, niet tot ernstige welzijnsproblemen te leiden. Hoewel een grupstal dus aan de minimum welzijnseisen kan voldoen, is het welzijnsniveau in een ligboxenstal doorgaans hoger. In tegenstelling tot het aanbinden van melkvee moet het aanbinden van jongvee als ongewenst worden beschouwd, omdat bij jongvee aanbinden tot gedragsstoornissen leidt.

Naast de hierboven geschetste problematiek in de gangbare huidige houderijsystemen zijn er een aantal nieuwe ontwikkelingen en mogelijke toekomstige ontwikkelingen, te weten: emissiearme stallen, automatisch melken en vergaande beperking van de zomerweidegang die vanuit welzijnsoogpunt om aandacht vragen. In sommige emissiearme stallen is gepoogd de emissie terug te dringen door enerzijds het bevulde oppervlak aan een maximum te binden en anderzijds de vloeren vloeistofdicht en hellend af te werken. Door een combinatie van factoren kunnen deze vloeren zeer glad worden. Dit kan tot gedragsproblemen en daarmee tot aantasting van het welzijn leiden.

Tenslotte bestaat er nog de problematiek van de achterstandsbedrijven. Door gebrekkig management en structurele tekortkomingen in de bedrijfssituatie, blijft het welzijn en gezondheid op deze bedrijven op vele punten structureel onder het aanvaardbare minimumniveau. Het verdient, met name vanwege de problematiek op deze achterstandsbedrijven, dan ook aanbeveling om de in dit streefbeeld voorgestelde wettelijke minimumeisen ten aanzien van huisvesting en verzorging op te nemen in het door het bedrijfsleven bepleite publiekrechtelijke erkenningensysteem voor bedrijven (zie advies RDA d.d. 19 december 1995). Dit vergroot het draagvlak in de sector en intensificeert de controle en zal zo achterstandsbedrijven verder stimuleren om ofwel de bedrijfsvoering aan te passen, of het bedrijf te beëindigen. Overigens worden de meest schrijnende gevallen, namelijk daar waar verwaarlozing dreigt, nu ook al aangepakt in het kader van het project "Verwaarlozing landbouwhuisdieren". Hierin werken bedrijfsleven, overheid en dierenbescherming samen. Doel van het project is verwaarlozing te beperken door het tijdig signaleren van problemen en vervolgens de nodige maatregelen te treffen.

Conclusies met betrekking tot algemene kenmerken

Het huidige gangbare houderijsysteem voor melkvee (een ligboxenstal gecombineerd met zomerweidegang) kan als redelijk welzijnsvriendelijk worden gekarakteriseerd en biedt - behoudens een aantal specifieke knelpunten - een voldoende niveau van welzijn en gezondheid in relatie tot huisvesting en verzorging. Dit gangbare systeem kan voor een streefbeeld tot uitgangspunt worden genomen, op voorwaarde dat de structurele welzijnsproblemen ten gevolge van de specifieke knelpunten tot een aanvaardbaar niveau kunnen worden teruggebracht. Deze knelpunten zijn:

- bedrijfsgebonden gezondheidsstoornissen; en
- gedragsstoornissen veroorzaakt door ongeschikte vloeren.

In § 2.2 en 2.3 zal afzonderlijk worden ingegaan op deze knelpunten.

In § 2.4 wordt de grupstal, naast de ligboxenstal het meest voorkomende houderijsysteem, afzonderlijk behandeld.

Op de reeds genoemde mogelijke toekomstige ontwikkelingen, en daaruit eventueel voortkomende welzijnsproblemen rondom emissiearme stallen, vergaande beperking van de zomerweidegang en automatisch melken zal afzonderlijk worden ingegaan in respectievelijk § 2.5, 2.6 en 2.7.

Knelpunten in de gangbare houderijsystemen

2.2 Bedrijfsgebonden gezondheidsstoornissen

Bedrijfsgebonden gezondheidsstoornissen vormen een structureel probleem in de Nederlandse melkveehouderij. Deze structurele gezondheidsstoornissen betekenen een aantasting van het welzijn en brengen eveneens grote economische schade voor de melkveehouder met zich mee. Er treden daarbij grote verschillen op tussen individuele bedrijven. Voor de drie belangrijkste typen aandoeningen, klauwgebreken, uieraantasting en voortplantingsstoornissen geldt alle drie dat het multifactoriële aandoeningen zijn; in feite zijn het verzamelenamen voor een hele reeks onderliggende specifieke ziekten die globaal in dezelfde symptomen resulteren. Ook onder goede omstandigheden zullen deze aandoeningen op een zeker onvermijdelijk basisniveau voorkomen. De grote verschillen tussen bedrijven

zijn een indicatie dat dat basisniveau veel lager ligt dan het huidige gemiddelde niveau. De mate waarin het basisniveau wordt overschreden, wordt voor een aanzienlijk deel bepaald door de kwaliteit van de huisvesting, de verdere bedrijfssituatie en de kwaliteit van het management. De belangrijkste bekende tekortkomingen op het gebied van huisvesting en verzorging, gerelateerd aan deze drie bedrijfsgebonden gezondheidsstoornissen, staan beschreven in het ID-DLO-rapport, waarnaar voor een uitvoerige bespreking korthedshalve wordt verwezen. Om de problemen te verhelpen is een bedrijfsgebonden aanpak, afgestemd op de specifieke problemen op het bedrijf, noodzakelijk. De problemen en de daaraan ten grondslag liggende tekortkomingen zullen immers van bedrijf tot bedrijf verschillen.

Mogelijke tekortkomingen bij klauwproblemen zijn in het kort de kwaliteit van de vloeren en het management van de boer, met name ten aanzien van klauwbekappen en ontsmettingsbaden. Daarnaast speelt de zomerweidegang, die in veel gevallen fungeert als een noodzakelijke herstelperiode, een belangrijke rol.

Mogelijke tekortkomingen bij uierproblemen zijn in het kort de afstelling van de melkmachine, de melkhygiëne, het schoonhouden van de ligboxen en de melkinstallatie, de aanwezigheid van bedrijfsgebonden ziektekiemen en het management van de boer, met name ten aanzien van het tijdig signaleren van afwijkingen, het tijdig en adequaat instellen van een behandeling en het verwijderen van persistent geïnfecteerde dieren. Op een aantal afzonderlijke punten worden al initiatieven ondernomen. Zo loopt er een project naar de bruikbaarheid van celgetalbepalingen voor het management van mastitis op het bedrijf. Ook heeft 80 % van de boeren een onderhoudsabonnement op de melkwinningsinstallatie.

Problemen rond de voortplanting kunnen heel verschillend van aard zijn en ook heel verschillende oorzaken hebben. Zo kunnen er rond de partus allerlei infecties van de voortplantingsorganen optreden. Ook kunnen rond de partus problemen ontstaan door zware geboorten. Deze rond de geboorte spelende voortplantingsaandoeningen (ziekten) kunnen wanneer ze veelvuldig voorkomen een ernstig welzijnsprobleem vormen. Een heel ander type voortplantingsstoornissen betreffen negatief afwijkende vruchtbaarheidsindicatoren, zoals een verlengde tussenkalftijd en een verhoogd inseminatiegetal. Negatief afwijkende waarden kunnen hier een indicatie van problemen, zoals overbelasting van het dier, zijn, maar kunnen ook voortvloeien uit een bewuste managementkeuze van de boer zonder dat er sprake is van problemen. Deze beide categorieën, de voortplantingsaandoeningen enerzijds en anderzijds de negatief afwijkende vruchtbaarheidsindicatoren, zullen, vanwege het verschillende gewicht dat eraan moet worden toegekend, in het onderstaande streefbeeld afzonderlijk worden behandeld.

Streefbeeld gezondheid

Klauwgebreken, mastitis en voortplantingsstoornissen (voortplantingsaandoeningen + negatief afwijkende vruchtbaarheidsindicatoren) vormen door ernst en frequentie een structureel probleem in de melkveehouderij. Vanuit welzijns- en economische overwegingen is een verbetering ten opzichte van de huidige situatie noodzakelijk. In de onderstaande tabel is het streefbeeld uit het programma "Diergezondheid in Beweging" overgenomen. Het "prevalentieniveau in 2000" is gebaseerd op een gemiddelde van alle bedrijven bij een ambitieus preventieprogramma op basis van de huidige kennis.

Aandoening	Haalbaarheid		Huidige Incidentie		Preventie mogelijkheden
	Vrijwaring	Beheersing	% Bedrijven	% Dieren	
Klauwkreupelheden	Niet	Kan	100	35	Matig
Klinische Mastitis	Niet	Kan	100	20	Matig
Voortplantingsstoornissen	Niet	Kan	100	40	Matig
	Incidentieniveau in 2000 bij ambitieus preventieprogramma				
	% Bedrijven	% Dieren			
Klauwkreupelheden	100	30			
Klinische Mastitis	100	15			
Voortplantingsstoornissen	100	35			

De vanuit het programma "Diergezondheid in Beweging" op korte termijn (5 jaar) haalbaar geachte verbeteringen zijn - zelfs binnen het kader van een ambitieus preventieprogramma - bescheiden. Dit is een goede indicatie van de weerbarstigheid van de problematiek. Vanuit welzijnsoverwegingen is op langere termijn (10 jaar) een verdere verbetering dan aangegeven in "Diergezondheid in Beweging" wenselijk. Hierbij zal actief moeten worden voortgebouwd op de in het kader van "Diergezondheid in Beweging" bereikte resultaten; passief afwachten is ongewenst. Aan een verdere verbetering zijn ook economische voordelen verbonden. Het is moeilijk om daarbij op dit moment een concrete doelstelling in de vorm van haalbaar geachte incidenties aan te geven. Daarvoor ontbreekt in veel gevallen op dit moment de kennis over de variatie in prevalentieniveaus en hun relatie met huisvestings- en verzorgingsaspecten. In plaats daarvan wordt hieronder een benaderingswijze voorgesteld waarbij het niveau van het gemiddelde bedrijf nú, over een periode van 10 jaar geleidelijk wordt verhoogd naar het niveau van de beste bedrijven op dit moment.

Streefbeeld is dat, voor gezondheidsaandoeningen, te weten klauwaandoeningen, klinische mastitis en voortplantingsaandoeningen, over 10 jaar 90 % van de bedrijven het niveau bereikt dat op dit moment wordt gerealiseerd door de 25 % beste bedrijven. Hiermee wordt de doelstelling van straks gekoppeld aan wat nu op een aantal bedrijven in de praktijk al wordt gerealiseerd. Dit zou bijvoorbeeld voor klinische mastitis, op basis van de gegevens van de SGD-Zuid, betekenen dat bij 90 % van de bedrijven de incidentie beneden de 7,5 % komt te liggen (zie bijlage 2). De incidentie is nu gemiddeld 12,6 %. Voor klauwgebreken en voortplantingsaandoeningen ontbreken vooralsnog de gegevens om op dezelfde basis een kwantitatief voorbeeld te geven. Belangrijk is dat hierbij wordt onderkend dat het bij alle drie typen aandoeningen om een verzameling specifieke ziekten gaat, waarvoor per ziekte gegevens zouden moeten worden verzameld. Dit biedt dan ook een basis voor een gerichte aanpak van specifieke ziekten.

Gezien het type aandoeningen zal moeten worden geaccepteerd dat zelfs met intensieve begeleiding door deskundigen een beperkt aantal bedrijven (10 %), namelijk de achterblijvers

en de echte probleemgevallen, niet aan het streefbeeld kunnen voldoen. Oorzaken hiervan zijn structurele problemen in de huisvesting en het management bij de achterblijvers en een tekort aan kennis over mogelijke oorzaken c.q. bestrijdingsmethoden bij de echte probleembedrijven.

Negatief afwijkende vruchtbaarheidsindicatoren (tussenkalftijd en inseminatiegetal) kunnen zoals reeds aangegeven op problemen wijzen, maar kunnen ook andere oorzaken hebben. Voor deze indicatoren kunnen dan ook op welzijnsgronden geen grenswaarden worden gegeven. Wel kunnen afwijkende waarden een aanwijzing zijn dat een nader onderzoek naar mogelijke problemen op bedrijfs- of dierniveau gewenst is. Moderne managementprogramma's spelen hier al op in. Het gaat hierbij echter om een taak die bij uitstek toebehoort aan de veehouders en zijn eventuele bedrijfsadviseurs.

Instrumenten

Gezien de aard van de problematiek - de problemen hangen, gezien de grote verschillen tussen bedrijven, nauw samen met de specifieke bedrijfsomstandigheden en de kwaliteit van het management van de boer - wordt bij de aanpak van de bedrijfsgebonden gezondheidsaandoeningen in de eerste plaats gekozen voor een bedrijfsgerichte aanpak met deelname op basis van vrijwilligheid. Gezien de aard van de problematiek en het gebrek aan kennis is er - op enkele specifieke punten na - geen realistische invulling voor wettelijke normen, die handhaafbaar en controleerbaar zijn, te vinden.

Bij bovengenoemde vrijwillige aanpak kan worden aangesloten bij het programma "Diergezondheid in Beweging". In dit programma wordt momenteel de gezondheidsplanner ontwikkeld. Dit instrument stelt de boer in staat om bovengenoemde bedrijfsgebonden gezondheidsaandoeningen binnen het eigen bedrijf aan te pakken. Mastitis is binnen het programma als speerpunt gekozen; voor deze aandoening worden ten behoeve van de voorbeeldfunctie, binnen het programma "Diergezondheid in Beweging", ook de noodzakelijke beleidsinstrumenten ontwikkeld. Deelname geschiedt op basis van vrijwilligheid. Drijfveer is de kostenbesparing die de boer kan bereiken. In een later stadium zal de gezondheidsplanner ook toepasbaar worden gemaakt op klauwproblemen en de diverse soorten vruchtbaarheidsstoornissen. Ook hier geschiedt de deelname weer op basis van vrijwilligheid en is ze gebaseerd op economische motieven.

Ten aanzien van de kwaliteit van vloeren, die een belangrijk effect heeft op het voorkomen van klauwgebreken, kan op korte termijn wel tot een meer verplichtende benadering worden overgegaan. Omdat de kwaliteit van vloeren **ook** belangrijke gevolgen heeft voor het gedrag, wordt dit instrument verder behandeld in § 2.3.

Aanbevolen wordt om in het kader van mastitisbestrijding een onderhoudsabonnement op de melkwinningsinstallatie verplicht te stellen. Een verkeerde afstelling van de melkwinningsinstallatie kan zeer veel problemen veroorzaken en het merendeel van de melkveehouders (80 %) heeft al een onderhoudsabonnement. Indien een dergelijke verplichting privaatrechtelijk kan worden vastgelegd, geniet dat de voorkeur. Anders zou tot een wettelijke verplichting moeten worden overgegaan.

Verder is, in eerste instantie, een aanpak op basis van vrijwilligheid van bedrijfsgebonden gezondheidsaandoeningen de juiste weg. Dit bevordert het draagvlak. Aanbevolen wordt om

de effecten van deze op vrijwilligheid gebaseerde aanpak regelmatig, bijvoorbeeld om de drie jaar, te evalueren. Alleen wanneer bij evaluatie zou blijken dat met deze vrijwillige aanpak onvoldoende resultaat wordt bereikt is vanuit de welzijnsoptiek een minder vrijblijvende aanpak gewenst. Opname in een privaatrechtelijke erkenningsregeling, zoals kwaliteitsborging op het melkveebedrijf dat momenteel in ontwikkeling is, zou in dat geval omstreeks het jaar 2000 moeten plaatsvinden.

Mede in dat kader wordt aanbevolen om een monitoringssysteem op te laten zetten naar het voorkomen op praktijkbedrijven van klinische mastitis, klauwgebreken, voortplantingsaandoeningen en (negatief afwijkende) vruchtbaarheidsindicatoren en de onder deze verzamelingen schuilgaande specifieke ziekten. Een monitoringssysteem maakt het voor het beleid en de ondernemer mogelijk de ontwikkeling te volgen. De ondernemer kan daarnaast zijn relatieve positie ten opzichte van andere ondernemers bepalen. Dit kan een belangrijke stimulans betekenen voor het nemen van gerichte managementmaatregelen. De betrokken onderzoeksinstituten zouden zelf in overleg met het bedrijfsleven met voorstellen moeten komen op welke wijze een dergelijk monitoringssysteem, tegen zo laag mogelijke kosten en met gebruikmaking van bestaande programma's, kan worden opgezet. Aandachtspunten hierbij zijn onder andere representativiteit, eenvoud, uniformiteit, kosten en bruikbaarheid van de gegevens voor het management op het eigen bedrijf van de deelnemende veehouders.

2.3 Gedragsstoornissen veroorzaakt door ongeschikte vloeren

Natte en gladde vloeren belemmeren de bewegingsvrijheid van de koeien en vergroten de kans op ongelukken. Het gedrag wordt nadelig beïnvloed. Behalve op het huidverzorgingsgedrag kan dit ook gevolgen hebben voor het oestrusgedrag en daardoor weer op de vruchtbaarheid. Zoals hierboven reeds aangegeven spelen de kwaliteit en de hygiëne van de stalvloer ook een belangrijke rol bij het ontstaan van klauwaandoeningen.

Bij vloeren komen met name de volgende knelpunten naar voren:

- De bestaande NEN-normen voor roostervloeren gelden voor het product zoals dat wordt afgeleverd door de fabriek. In het gebruik kunnen de vloeren door slijtage gladder worden en soms afbrokkelen. Dit kan gedragsstoornissen en klauwproblemen veroorzaken. Bij het opstellen van de normen is met de effecten van slijtage geen rekening gehouden (bijlage 3).
- Bij sommige emissiearme stallen is gepoogd de NH₃-emissie te verkleinen door het bevuilde gedeelte van de (dichte) stalvloer extra vlak, vloeistofdicht en hellend af te werken. Te gladde, of te sterk hellende vloeren kunnen leiden tot gestoord gedrag c.q. een verhoogde kans op ongelukken. Ook in 'gewone' ligboxenstallen worden soms dichte vloeren gebruikt. Voor vlakke dichte en hellende dichte vloeren bestaan momenteel nog geen NEN-normen.

Streefbeeld vloeren

Streefbeeld is dat de dieren zich veilig kunnen bewegen en hun normale gedrag, zoals huidverzorgings- en oestrusgedrag, vertonen. De vloer mag geen structurele oorzaak van ongelukken zijn, of structureel klauwproblemen veroorzaken.

Een deel van de huidige vloeren voldoet niet aan het bovenstaande streefbeeld. Over 15 jaar moeten alle vloeren aan het streefbeeld kunnen voldoen.

Instrumenten

De NEN-normen voor roostervloeren dienen binnen vijf jaar te worden herzien; daarbij dient met name aandacht te worden besteed aan de duurzaamheid van voor het welzijn essentiële parameters, zoals beloopbaarheid (profilering, stroefheid) en afbrokkelen van de balken. Voor vlakke dichte vloeren en voor hellende dichte vloeren dienen eveneens binnen vijf jaar NEN-normen te worden opgesteld. Deze laatste NEN-normen dienen zo te worden opgesteld dat het mogelijk blijft om vloeren ter plaatse te storten.

In de huisvestings- en verzorgings-AMvB voor runderen ouder dan zes maanden dient te worden opgenomen dat bij nieuwbouw of vernieuwing van de vloer deze moeten worden vervaardigd volgens de geldende NEN-normen; deze bepaling kan in werking treden zodra de herziene c.q. nieuwe NEN-normen gereed zijn.

Bestaande vloeren moeten na een overgangstermijn van tien jaar eveneens voldoen aan de voor het welzijn essentiële in de NEN-normen opgenomen parameters die de beloopbaarheid bepalen. Te weten:

- * profilering
- * stroefheid
- * afbrokkelen van balken bij roostervloeren

Deze bepaling maakt het mogelijk bestaande vloeren te behandelen (opruwen), waardoor ze weer voldoen aan de voor het welzijn essentiële eisen. Met name dichte vloeren kunnen namelijk een zeer lange levensduur hebben. Bedrijfseconomisch is een voortijdige volledige vervanging ongewenst; een behandeling behoort wel tot de mogelijkheden. Naar een eenvoudige mogelijkheid om deze wettelijke bepaling te controleren zal nog moeten worden gezocht. Een mogelijkheid is bijvoorbeeld om bij de behandeling door de uitvoerder van de behandeling een bewijs te laten verstrekken dat de vloer aan de wettelijk gestelde eisen voldoet.

Volledig ingestrooide vloeren (potstal) zijn ook toegestaan; aan de onderliggende vloer hoeven geen bijzondere eisen te worden gesteld.

2.4 Specifieke welzijnsproblemen van de grupstal

In Nederland wordt naar schatting slechts 10-15 % van de melkkoeien in de winterperiode in een grupstal gehuisvest, met name op de kleinere bedrijven. In sommige andere Europese landen ligt dit percentage echter veel hoger. Grupstallen hebben als algemeen kenmerk dat koeien staan aangebonden en dus beperkt zijn in hun bewegingsvrijheid. Het gevolg van een dergelijk stalsysteem voor het welzijn van koeien heeft verschillende dimensies. In de eerste plaats zijn er bij aangebonden dieren beperkingen in de mogelijkheden om soorteigen gedrag uit te voeren. Het aanbinden van koeien beperkt hen in de wijze van opstaan en gaan liggen, locomotie is uitgesloten en de mate waarin huidverzorgings-, sociaal en oestrusgedrag kan

worden uitgevoerd is gering. Ten tweede heeft dit stalsysteem consequenties voor de bedrijfsvoering. Er zijn bijvoorbeeld minder mogelijkheden voor een geleidelijke overgang in rantsoen en klimaat tussen stal- en weideperiode. Bovendien is het, met name bij grupstallen waar koeien in de weideperiode permanent buiten verblijven, erg moeilijk om tijdens periodes van langdurige regen, aanhoudende hitte of verminderd grasaanbod, de dieren tijdelijk op te stallen en bij te voeren. Tegenover deze nadelen staan voordelen als een vrijwel afwezig zijn van concurrentie en agressie tussen aangeboden dieren om voer- en ligplaatsen, goede mogelijkheden voor individuele controle en verzorging van de dieren en het ontbreken van de noodzaak om dieren gedurende de lactatie te verplaatsen dan wel in andere groepen te integreren (bijvoorbeeld na het afkalven, bij het droogzetten en bij wisseling van productiegroep). In bijlage 8 wordt uitvoeriger op deze aspecten ingegaan. Korthedshalve wordt hier naar deze bijlage verwezen.

Samenvattend kan worden gesteld dat er bij volwassen melkkoeien, wanneer deze gedurende de winterperiode worden opgesteld op een grupstal en 's zomers weidegang hebben, geen ernstige welzijnsproblemen hoeven op te treden. Dan moet echter wel aan een aantal voorwaarden worden voldaan, met name met betrekking tot de standlengte, het aanbidsysteem en het ligbed. Ook zal de veehouder om specifieke tekortkomingen te compenseren aanvullende maatregelen moeten nemen, bijvoorbeeld op het punt van huidverzorging, klauwverzorging, afkalfbox (bij voorkeur in dezelfde ruimte) en schoonhouden van de stand. Het algemene welzijnsniveau ligt in een grupstal, met name vanwege de beperking van de bewegingsvrijheid, echter lager dan in een ligboxenstal.

Aanbinden van jongvee is ongewenst, omdat dat de dieren te zeer beperkt in het soortspecifiek bij die leeftijd horende exploratiegedrag. Anderzijds is het wenselijk de dieren voordat ze de eerste keer afkalven tijdig te laten wennen aan het aanbinden. Wetenschappelijk is een precieze leeftijdsgrens van waaraf dieren kunnen worden aangeboden niet te onderbouwen, maar vanuit de praktijk lijkt enkele maanden voor het afkalven, dus vanaf ± 18 maanden, te voldoen.

Streefbeeld

Streefbeeld is dat, zover volwassen melkkoeien op een grupstal worden gehouden, deze de dieren voldoende bewegingsvrijheid en comfort biedt. Een lange stand (150-160 cm) en een goed afgesteld aanbidsysteem zijn daarbij, evenals een zachte ondergrond om op te liggen, noodzakelijk. Ook is een goede verzorging, die is afgestemd op de specifieke behoeften van dieren in een grupstal noodzakelijk. Hoewel een goed uitgevoerde grupstal bij goed management aan de minimum welzijnseisen kan voldoen, biedt een ligboxenstal in het algemeen een hoger welzijnsniveau. Een grootschalige terugkeer naar de grupstal moet vanuit welzijnsoverwegingen dan ook als minder gewenst worden beschouwd.

Het is ongewenst jongvee onder de 18 maanden aan te binden. Deze dieren zouden door het aanbinden te zeer worden geremd in hun soorteigen exploratief gedrag (zie ook § 3.2).

Instrumenten

Binnen de bestaande situatie bestaat er geen noodzaak tot het wettelijk vastleggen van eisen aan de inrichting van een grupstal. Bedrijven met grupstal verdwijnen langzaam. Wanneer - sporadisch - een nieuwe grupstal wordt gebouwd, gebeurt dat volgens moderne inzichten.

Ook bestaat er vooralsnog geen noodzaak tot een wettelijk verbod op het aanbinden van jongvee onder de 18 maanden; in de praktijk is dit een langzaam verdwijnend verschijnsel. In de voorlichting dient te worden gewezen op de aan het aanbinden van jongvee verbonden nadelen.

Het valt momenteel niet te voorspellen of, bijvoorbeeld vanwege beperking van de NH₃-emissie, grupstallen weer zullen terugkeren. Ook bestaat de mogelijkheid dat in Europees verband regels zullen gaan worden gesteld. Wanneer één van deze ontwikkelingen zich zou voordoen, is het belangrijk wettelijke voorschriften op te stellen aangaande:

- de standlengte (150 à 160 cm)
- het aanbindsysteem; dit dient het dier voldoende bewegingsvrijheid te bieden bij het gaan staan en liggen
- het ligbed; dit moet voldoende zacht zijn
- de verzorging van de dieren
- een aparte afkalfbox; bij voorkeur in dezelfde ruimte als de grupstal
- een verbod op het aanbinden van dieren jonger dan 18 maanden.

Nieuwe ontwikkelingen

2.5 Emissiearme stallen

In sommige emissiearme stallen is gepoogd de emissie terug te dringen door enerzijds het bevuilde oppervlak (de loopruimte) aan een maximum te binden en anderzijds de vloeren vloestofdicht en hellend af te werken. Daardoor kunnen zich twee knelpunten met betrekking tot het welzijn voordoen, namelijk de kwaliteit van de vloeren en de beschikbare loopruimte. Op de kwaliteit van de vloeren is al ingegaan in § 2.3. Hieronder wordt verder ingegaan op de beschikbare loopruimte.

Bij de maatgeving van de loopruimte in een ligboxenstal is naast de fysieke ruimtebehoefte van de koeien, de behoefte om een bepaalde afstand ten opzichte van koppelgenoten te bewaren van belang. Indien het niet mogelijk is deze afstand te bewaren, leidt dit tot verstoring van het koeverkeer, wat uiteindelijk resulteert in gedragsstoornissen bij met name de ranglagere dieren. In de op dit moment gangbare ligboxenstallen levert dit bij de huidige bezetting geen problemen op. In enkele ontwerpen voor groenlabel stallen is echter onvoldoende rekening gehouden met de vereisten die op welzijnsgronden aan de loopruimte moeten worden gesteld. Dit toont aan dat een betere afstemming tussen milieu- en welzijnseisen noodzakelijk is. In het kort komt de problematiek van de afstemming tussen milieu- en welzijnseisen erop neer dat emissiearme stallen die een groenlabel goedkeuring willen verkrijgen, eveneens dienen te voldoen aan de wettelijke minimum welzijnseisen om voor goedkeuring in aanmerking te komen. Zolang deze eisen niet in wetgeving zijn vastgelegd, kan er geen rekening mee gehouden worden. Globaal geldt hetzelfde voor de toekomstige AMvB huisvesting Wet milieubeheer. Om deze reden kan het noodzakelijk zijn wettelijke minimumeisen met betrekking tot de beschikbare loopruimte vast te leggen.

Streefbeeld loopruimte

Overgang naar emissiearme stallen mag niet leiden tot een vermindering van het welzijnsniveau. Dit betekent dat de beschikbare loopruimte in ieder geval niet mag worden beperkt tot beneden het thans gangbare niveau. Vanuit welzijnsoverwegingen is, vanwege de toegenomen koemaat, bij nieuwbouw zelfs vergroting van de loopruimte gewenst (zie Instrumenten). Een oppervlakenorm die het aantal m² loopruimte per koe beperkt, is om bovenstaande reden ongewenst.

Emissiearme stallen moeten met betrekking tot de kwaliteit van de vloeren aan de in § 2.3 behandelde NEN-normen voldoen.

Instrumenten

Op grond van de huidige inzichten en veranderde omstandigheden, onder andere een gemiddeld grotere koemaat, dienen de minimummaten voor loopruimtes in ligboxenstallen te worden vergroot. Aanbevolen wordt om de onderstaande maten op te nemen in het Handboek voor de Rundveehouderij.

Voor de loopruimte in ligboxenstallen worden de volgende afmetingen als minimummaten geadviseerd:

- Breedte van de loop-eetruimte en van verbindingsgangen met aan één zijde activiteit, zodanig dat achter de vretende koeien twee dieren elkaar ongehinderd kunnen passeren. Voor nieuwe stallen wordt 350 cm geadviseerd.
- Breedte van de loopruimte tussen de ligboxen en van doorgangen, zodanig dat twee dieren elkaar ongehinderd kunnen passeren. Voor nieuwe stallen wordt 220 cm aanbevolen.
- Breedte van verbindingsgangen met aan twee zijden activiteit, zodanig dat de ruimte tussen actieve koeien ter plekke zodanig is dat twee voorbij lopende dieren elkaar ongehinderd kunnen passeren. Voor nieuwbouw wordt 400 cm geadviseerd.
- Parallele looppaden dienen aan de uiteinden met elkaar verbonden te zijn. Zogenaamde 'dode hoeken' in de stal moeten worden voorkomen.

Vanwege de afstemmingsproblematiek tussen milieu- en welzijnseisen kan het noodzakelijk zijn de minimummaten van de loopruimtes voor nieuw te bouwen stallen vast te leggen in een huisvestings- en verzorgings-AMvB GWWD.

Bij verbouw van bestaande ligboxenstallen zullen loopruimtes met de bovengenoemde afmetingen niet altijd inpasbaar zijn binnen de bestaande buitenmuren. Om onevenredig hoge kosten te vermijden wordt geadviseerd om, mocht het tot wettelijke maatregelen komen, voor verbouw van bestaande stallen te bepalen dat (i) ofwel de minimummaten voor loopruimtes bij nieuwbouw moeten worden aangehouden; (ii) ofwel de loopruimtes tenminste eenzelfde breedte moeten hebben als in de bestaande situatie vóór verbouwing. Deze laatste bepaling kan eenvoudig worden gecontroleerd met de bij de milieu-/bouwvergunning behorende bouwtekeningen.

De minimumafmetingen van de loopruimte worden onderbouwd in bijlage 4.

Er dient zo spoedig mogelijk te worden begonnen met het ontwerp van een emissiearme stal die aan de minimum welzijnseisen ten aanzien van vloerkwaliteit en loopruimte voldoet. Voor

deze stal dient een erkenning als emissiearme stal in het kader van de vigerende regelgeving te worden verkregen.

2.6 Zomerweidegang versus permanent opstallen

Onder de gangbare condities is in de huidige melkveehouderij de zomerweidegang noodzakelijk als herstelperiode voor klauwgebreken die sterk toenemen gedurende het continu opstallen in de winterperiode. De nadelige effecten van het permanent opstallen op de klauwgezondheid kunnen althans gedeeltelijk gecompenseerd worden door aanpassingen van het management, zoals vaker reinigen van de vloer en preventieve behandelingen (klauwbekappen en ontsmettingsbaden) en een goede stalvloer. Bij permanent opstallen dienen echter ook andere aspecten van de huisvesting en verzorging, zoals stalklimaat, hygiëne, licht en uitloop, loop- en ligruimtes, voer- en waterverstrekking en preventieve gezondheidszorg, hogere eisen te worden gesteld. Deze aspecten worden nader uitgewerkt in bijlage 5, waarnaar korthedshalve wordt verwezen.

In de huidige situatie stallen slechts een gering aantal bedrijven ($\pm 6\%$) het melkvee permanent op, doorgaans ten gevolge van dwingende externe redenen* binnen de bestaande bedrijfssituatie. Het ontbreken van zomerweidegang bij bedrijven die permanent opstallen wordt gezien als een achteruitgang van het welzijn. De bewegingsvrijheid van de koe wordt ingeperkt. De maatschappelijke organisaties hebben daarom bezwaar tegen een ontwikkeling waarbij permanent opstallen een structureel verschijnsel zou worden bij bedrijven die daar niet toe worden gedwongen vanwege binnen de huidige bedrijfssituatie bestaande externe omstandigheden. Zij wijzen erop dat er een aantal ontwikkelingen zijn, zoals vermindering van de NH₃-emissie, de invoering van de melkrobot en het loslaten van de melkquotering, die tot versnelde grootschalige invoering van permanent opstallen zouden kunnen leiden. Ook wijzen zij erop dat het verdwijnen van de koe uit het landschap ten koste van het productimago van de zuivel zou kunnen gaan.

In de praktijk kent de zomerweidegang vele verschijningsvormen, van 24 uur beweiden onder alle weersomstandigheden, uitsluitend onderbroken voor het melken, tot een management waarbij het vee in de regel gedurende een belangrijk deel van de dag wordt beweiden, maar waarbij de beweiding wordt aangepast aan de weersomstandigheden. In het laatste geval is het management feitelijk gericht op een optimale verzorging; vanuit welzijnsoogpunt is dit dan ook een wenselijke ontwikkeling. Vanuit de boerenpraktijk wordt dan ook gewaarschuwd tegen het idealiseren van de 24-uurs-zomerweidegang. Met name bij extreme weersomstandigheden, zoals grote hitte of kou en regen, zoeken de koeien zelf bij voorkeur de beschutting van de stal op. De hogere kosten van zomerstalvoeding staan in ieder geval op korte termijn een grootschalige invoering van permanent opstallen in de weg.

Samenvattend moet worden vastgesteld dat er momenteel nog teveel onzekerheden bestaan om op langere termijn een zinvolle voorspelling te kunnen doen over een eventuele

---

* Thans bestaande dwingende externe redenen zijn met name een slechte verkaveling en niet-grondgebonden melkveehouderij. Dit komt slechts op een gering aantal bedrijven voor. Deze thans bestaande dwingende externe redenen moeten duidelijk worden onderscheiden van mogelijke toekomstige ontwikkelingen, zoals beperking van de NH₃-emissie, die op veel grotere schaal tot permanent opstallen zou kunnen leiden. Mocht een dergelijke ontwikkeling zich gaan voordoen, dan ontstaat een nieuwe situatie die als ongewenst wordt gezien.

grootschalige overgang naar permanent opstallen. Op dit moment bestaat er geen ontwikkeling in de richting van een toename van het aantal bedrijven die permanent opstallen.

Streefbeeld zomerweidegang

Het streefbeeld is dat zomerweidegang vanuit welzijnsoogpunt de voorkeur verdient boven permanent opstallen. Het biedt de dieren meer bewegingsvrijheid en betere mogelijkheden tot het uiten van hun natuurlijk gedrag. Zomerstalvoeding dient beperkt te blijven tot die bedrijven die daartoe worden genoodzaakt door binnen de bestaande bedrijfssituatie dwingende externe factoren, met name slechte verkaveling en bestaande niet-grondgebonden melkveehouderij. Deze bedrijven zouden aan aanvullende eisen ten aanzien van huisvesting en verzorging dienen te voldoen.

Instrumenten

Er dient een aparte voor zomerstalvoeding geschikte stal te worden ontworpen. Een aanzet hiertoe staat in bijlage 5. Het ontwerp dient te worden opgenomen in het Handboek voor de Rundveehouderij.

Zolang zomerstalvoeding geen structureel verschijnsel wordt op bedrijven die daartoe niet worden gedwongen door binnen de bestaande bedrijfssituatie aanwezige dwingende externe omstandigheden, behoeft regulering van de zomerweidegang niet te worden overwogen. De economische voordelen van zomerweidegang zijn vooralsnog groot genoeg om op gangbare bedrijven een structurele ontwikkeling in de richting van permanent opstallen tegen te gaan. Op dit moment zijn dan ook geen maatregelen nodig; wel dient de ontwikkeling nauwkeurig te worden gevolgd. Mocht zich in de toekomst door veranderende omstandigheden een grootschalige ontwikkeling naar permanent opstallen gaan voordoen, dan dient de situatie volgens de Raad opnieuw te worden bezien. De Dierenbescherming en de Stichting Lekker Dier zijn van mening dat nu reeds een wettelijke maatregel moet worden genomen met betrekking tot zomerweidegang.

Op de aanpak van de klauwaandoeningen is reeds ingegaan in § 2.2 en § 2.3; deze maatregelen dienen voldoende te zijn om een einde te maken aan de structurele afhankelijkheid van de zomerweidegang als herstelperiode voor de winterstalling.

Een ontwikkeling in de richting van een aan de weersomstandigheden aangepast management van de zomerweidegang dient te worden bevorderd. Aangezien welzijnsoverwegingen en economische voordelen hier hand in hand gaan, is voorlichting het aangewezen instrument.

2.7 Automatisch melken

Systemen voor automatisch melken zijn nog volop in ontwikkeling. Afhankelijk van de uitvoering van het systeem en de wijze waarop de boer ermee omgaat kunnen er voor- en nadelen aan zijn verbonden.

Voordelen kunnen zijn dat hoogproductieve koeien vaker dan twee maal per dag gemolken worden, waardoor de belasting van de uier vermindert. Ook beschikt de melkveehouder, als hij zelf niet meer hoeft te melken, over meer tijd die hij kan besteden aan het management van welzijn en gezondheid van zijn dieren.

Nadelen die bij de inpassing van sommige systemen kunnen optreden zijn verstoring van het koeverkeer, met daaraan gekoppeld onrust en agressie in de stal en beëindiging van de zomerweidegang. Overigens is inmiddels in de praktijk gebleken dat automatisch melken zich in principe laat combineren met weidegang.

Streefbeeld automatisch melken

Voorkomen moet worden dat systemen voor automatisch melken die leiden tot een verlaging van het niveau van welzijn en gezondheid in de praktijk worden geïntroduceerd. Het is wenselijk dat automatische melksystemen worden ontwikkeld die een combinatie met zomerweidegang mogelijk maken.

Instrumenten

Systemen voor automatisch melken dienen te worden getoetst op hun effecten op welzijn en gezondheid en de mogelijkheid om ze te combineren met zomerweidegang alvorens ze op de markt mogen worden gebracht. Dat voorkomt aantasting van het welzijn van het dier en ook beschadiging van de economische belangen van de boer. Het is wenselijk dat deze systemen een combinatie met zomerweidegang mogelijk maken.

3. Jongvee

3.1 Algemene kenmerken

Het onderstaande streefbeeld heeft alleen betrekking op ouder jongvee (boven de 6 maanden), omdat de welzijnseisen aan de huisvesting en verzorging van jongere dieren al zijn geregeld in het Kalverenbesluit. In de gangbare praktijk worden kalveren, in de eerste maanden na de geboorte, op enigerlei wijze opgesteld. Ouder jongvee wordt doorgaans in het voorjaar, de zomer en de herfst, zolang het weer het toelaat, beweide en in de winterperiode opgesteld. Dit gangbare houderijsysteem kan in zijn totaliteit als redelijk welzijnsvriendelijk worden gekarakteriseerd.

Huisvesting en verzorging van ouder jongvee vindt nu nog op allerlei manieren, afhankelijk van beschikbare ruimtes en bestaande bedrijfsgebouwen, plaats. Het belang van een goede opfok van jongvee wordt steeds meer onderkend; om deze reden komt er de laatste jaren ook steeds meer aandacht voor een goede huisvesting van jongvee. Wat de huisvesting betreft verdient het de voorkeur om jongvee, behalve bij de grupstal, in eenzelfde type stal onder te

brengen, als de stal waarin ze later als melkkoe worden gehouden. Dit voorkomt aanpassingsproblemen.

Jonge runderen besteden in vergelijking met melkkoeien veel tijd aan exploratie, foerageren en sociaal gedrag. Uit onderzoek blijkt dat aanbinden van jonge dieren dan ook belastend is; deze belasting uit zich in abnormaal oraal gedrag.

Luchtweginfecties komen tijdens de opfok van jongvee veelvuldig voor. Zolang deze niet leiden tot ernstige luchtwegaandoeningen is dit, in het kader van de immuniteitsopbouw, een gewenst proces. De mate waarin luchtweginfecties ontaarden in luchtwegaandoeningen is afhankelijk van de weerstand van het individuele dier en de infectiedruk. Zowel de weerstand als de infectiedruk zijn in belangrijke mate afhankelijk van de huisvesting en verzorging van het jongvee.

Voor een goede immuniteitsopbouw tegen een beperkt aantal ernstige primaire endemische virusinfecties kunnen vaccinaties vooralsnog niet worden gemist.

Hoewel gegevens over klauw- en beengebreeken bij jongvee in de praktijk niet systematisch zijn verzameld, bestaat de indruk dat (subklinische) klauwaandoeningen ook bij jongvee veelvuldig voorkomen. Specifieke NEN-normen voor vloeren van jongvee ontbreken.

Conclusies met betrekking tot algemene kenmerken

De huidige houderijsystemen voor jongvee zijn zeer divers. Vaak worden de dieren gehuisvest in oude bedrijfsgebouwen. De laatste jaren komt er echter steeds meer aandacht voor de opfok van jongvee en daarmee een goed stalontwerp. De belangrijkste aandachtspunten zijn:

- stalontwerp en stalklimaat;
- luchtweginfecties; en
- klauwproblemen en vloeren.

In § 3.2, 3.3 en 3.4 wordt afzonderlijk op deze aandachtspunten ingegaan.

3.2 Stalontwerp en stalklimaat

Stalontwerp en stalklimaat zijn bij jongvee om verschillende redenen belangrijk.

Gedragsmatig zijn een tijdige aanpassing aan het stalsysteem waarin de dieren later als melkvee worden gehouden en de gedragsafwijkingen die kunnen ontstaan door aanbinden van belang. Ook voor de gezondheid zijn stalontwerp en stalklimaat van wezenlijk belang. Ze beïnvloeden de weerstand van het dier tegen luchtweginfecties en zijn mede bepalend voor de infectiedruk. De toestand van de vloeren beïnvloedt de klauwgezondheid.

Zowel uit de praktijk als uit het onderzoek blijkt dat jongvee het beste kan worden gehouden in eenzelfde type stal als waarin ze later als melkkoe worden gehouden. Gegeven het algemeen gebruik van ligboxenstallen voor melkkoeien is een stal met ligboxen voor jongvee het meest geschikt. Ook blijkt uit onderzoek dat aanbinden van jongvee gedurende het opstallen leidt tot gedragsafwijkingen in de vorm van abnormaal oraal gedrag (bijlage 6). Deze zijn het hevigst kort na het aanbinden en verdwijnen later geleidelijk. Aanbinden van

jongvee moet vanwege de gedragsafwijkingen die erdoor worden veroorzaakt als ongewenst worden beschouwd.

De weerstand van jongvee tegen met name luchtweginfecties is in behoorlijke mate gerelateerd aan stalontwerp en stalklimaat. Goede klimaatomstandigheden, met betrekking tot tocht, ventilatie, temperatuur en NH₃-concentratie, zijn van groot belang. Goede huisvestingssystemen voor jongvee staan beschreven in het Handboek voor de Rundveehouderij. Deze komen steeds meer in de plaats van de voorheen gebruikelijke huisvesting in oude bedrijfsgebouwen. Deze ontwikkeling dient te worden bevorderd.

Streefbeeld stalontwerp en stalklimaat

Stallen voor jongvee moeten zodanig zijn ontworpen dat de dieren in een gunstig stalklimaat zijn gehuisvest, waardoor ze een goede weerstand kunnen opbouwen. Het stalontwerp mag niet leiden tot gedragsstoornissen en moet de dieren in staat stellen alvast te wennen aan het type stal waarin ze later als melkkoe worden gehouden.

Instrumenten

Wettelijke eisen aan de stalontwerp en het stalklimaat voor jongvee lijken voorhands niet noodzakelijk. Het belang van een goede opfok van jongvee wordt steeds meer onderkend. Het rendement voor de veehouder wordt er, door een hogere productiviteit als melkkoe, door verhoogd. Er is dan ook een autonome ontwikkeling gaande naar verbetering van de stallen voor jongvee. Het is de vraag of een wettelijke regeling deze ontwikkeling zou versnellen. Bovendien treden er bij de opfok van jongvee geen zeer ernstige welzijnsproblemen op die om een onmiddellijk ingrijpen vragen. Wel kunnen er een aantal aanbevelingen worden gedaan die via voorlichting verder onder de aandacht dienen te worden gebracht. Dat zijn:

- Een goed klimaat in stallen voor jongvee is van groot belang voor de gezondheid van de dieren en voor de productiviteit op latere leeftijd. Het Handboek voor de Rundveehouderij kan als leidraad dienen voor de eisen die op dit punt aan de stalontwerp worden gesteld.
- Jongvee kan het best in hetzelfde type stal worden gehouden als het melkvee. In Nederland is dat de ligboxenstal. Aanbinden van jongvee jonger dan 18 maanden is ongewenst; het dient middels voorlichting te worden ontmoedigd. Omdat aanbinden van ouder jongvee een langzaam verdwijnend verschijnsel is, ouder jongvee over het algemeen alleen in de wintermaanden op stal staat, dus in voorkomende gevallen maar kort staat aangebonden, en jongvee van 6-12 maanden slechts zelden wordt aangebonden, is een wettelijke maatregel vooralsnog niet nodig. Een dergelijk verbod zou echter wel dienen te worden opgenomen in eventuele toekomstige Europese regelgeving (zie ook § 2.4).

3.3 Luchtweginfecties

Luchtweginfecties komen volgens het programma "Diergezondheid in Beweging" op 100 % van de bedrijven bij 90 % van de dieren voor. Het gaat daarbij in feite om een aantal verschillende agentia. De belangrijkste daarvan zijn koeiegriep (Bovine Herpesvirus 1, IBR), pinkengriep (Bovine Respiratoir Syncytiaalvirus, BRS), het Parainfluenza 3 virus en bacteriën uit het genus Pasteurella. De laatste drie luchtwegpathogenen komen algemeen

voor, beheersing is dan ook moeilijk. Voor IBR zal worden overgegaan tot een eradicatieprogramma.

In het algemeen, maar niet voor ziekten waarvoor een eradicatieprogramma bestaat, geldt dat, zolang luchtweginfecties niet leiden tot luchtwegaandoeningen met ernstige klinische verschijnselen, het optreden van deze infecties in het kader van de immuniteitsopbouw een gewenst proces is. Of er onevenredig veel klinische aandoeningen optreden hangt van verschillende factoren af. In § 3.1 is al gewezen op het effect van stalontwerp en stalklimaat op de weerstand van de dieren. Ook de infectiedruk wordt beïnvloed door het stalklimaat; in een vochtige en bedompte stal is de infectiedruk hoger. De infectiedruk wordt verder verhoogd wanneer jongvee en melkvee samen in één ruimte worden gehouden. Met name zeer jonge dieren (onder de zes maanden) kunnen hieraan beter niet worden blootgesteld. Ook de aanvoer van dieren van andere bedrijven verhoogt de infectiedruk. Bij voorkeur vindt geen aanvoer van elders plaats. Verder kunnen, voor een goede immuniteitsopbouw tegen een aantal specifieke primaire endemische virusinfecties, vaccinaties vooralsnog niet worden gemist.

In het algemeen geldt dat in het kader van een goede immuniteitsopbouw het jongvee op een leeftijd van zes maanden tot een jaar in contact kan worden gebracht met het op het bedrijf aanwezige melkvee.

Streefbeeld luchtweginfecties

Streefbeeld is een goede immuniteitsopbouw, gekoppeld aan zo min mogelijk ernstige ziekteverschijnselen. Vereisten daarvoor zijn een goed stalontwerp en stalklimaat (zie § 3.2) en gescheiden opfok van jongvee tot een leeftijd van 6-12 maanden. Bij voorkeur vindt geen aanvoer van vee van elders plaats. Mogelijk kan op termijn eenzelfde benadering als geschetst in § 2.2 worden toegepast, waarbij wordt gepoogd om over een periode van 10 jaar 90 % van de bedrijven het niveau te laten bereiken dat op het beginpunt wordt gerealiseerd door de 25 % beste bedrijven.

Instrumenten

Het welzijns- en economisch belang gaan bij het terugdringen van de gevolgen van luchtweginfecties samen. Wettelijke maatregelen zijn vooralsnog niet aan de orde. Het aangewezen instrument om een geleidelijke verbetering aan te brengen in de situatie is voorlichting.

3.4 Klauwproblemen en vloeren

Uit onderzoek blijkt dat lichte subklinische klauwaandoeningen (stinkpoot en laminitis) bij jongvee veelvuldig voorkomen. Hoewel de frequentie waarmee deze subklinische aandoeningen voorkomen met de leeftijd toeneemt, komen ernstige klinische aandoeningen leidend tot kreupelheid maar beperkt voor. Bovengenoemde lichte subklinische aandoeningen leiden waarschijnlijk niet tot een aantasting van het welzijn. Op bedrijven waar veel Mortellaro heerst bij het melkvee, komen bij het jongvee ook klinische gevallen van Mortellaro voor. Aangezien de aetiologie van deze ziekte onbekend is kunnen hiertegen geen specifieke maatregelen worden getroffen. De gehele problematiek van klauwaandoeningen bij jongvee verdient het om nader in kaart te worden gebracht.

In verband met klauwslijtage en klauwgezondheid verdient het aanbeveling jongvee tijdig te laten wennen aan het type vloeren dat ze als melkvee in ligboxenstallen tegenkomen. Specifieke NEN-normen voor vloeren voor jongvee bestaan niet. Het verdient aanbeveling deze parallel aan de herziening en ontwikkeling van de NEN-normen van vloeren voor melkvee te ontwikkelen. Volledige roostervloeren voor jongvee zijn ongewenst; deze bieden onvoldoende ligcomfort. Een deel van de vloer - voldoende om alle dieren gelijktijdig te laten liggen - dient te zijn voorzien van een zacht en vervormbaar ligbed.

Streefbeeld klauwproblemen en vloeren

Klauwaandoeningen die leiden tot aantasting van het welzijn mogen niet structureel voorkomen. De lichte subklinische aandoeningen die met hoge frequentie op veel bedrijven lijken voor te komen, veroorzaken waarschijnlijk geen aantasting van het welzijn. Klinische gevallen van Mortellaro tasten het welzijn wel aan, maar het is niet bekend welke preventieve maatregelen tegen deze ziekte genomen kunnen worden. Vloeren van stallen voor jongvee dienen aan de op te stellen NEN-normen te voldoen. Volledige roostervloeren voor jongvee zijn ongewenst.

Instrumenten

Parallel aan de ontwikkeling van NEN-normen voor vloeren van melkvee (dat wil zeggen binnen vijf jaar) dienen er ook specifieke NEN-normen voor vloeren voor jongvee te worden ontwikkeld (zie § 2.3). In de huisvestings- en verzorgings-AMvB dient te worden opgenomen dat bij nieuwbouw of vernieuwing van de vloer deze moet worden vervaardigd volgens de geldende NEN-normen. Deze bepaling kan in werking treden zodra de herziene c.q. nieuwe NEN-normen gereed zijn. Volledige roostervloeren voor jongvee zijn ongewenst. Omdat volledige roostervloeren voor jongvee nog maar zeer beperkt voorkomen en langzamerhand verdwijnen is vooralsnog een wettelijke maatregel niet nodig. In het kader van eventuele toekomstige Europese regelgeving aangaande huisvesting en verzorging van oudere runderen is een verbod op volledige roostervloeren voor jongvee echter gewenst. Volledig ingestrooide vloeren (potstal) zijn acceptabel; aan de onder het strooisel liggende vloer hoeven geen bijzondere eisen te worden gesteld.

4. Vleesstieren

4.1 Algemene kenmerken

Het houden van vleesstieren vindt plaats op gespecialiseerde bedrijven, als neventak op veehouderij- en akkerbouwbedrijven en als nevenactiviteit van mensen met een baan buiten de landbouw. Met name in de eerste categorie bedrijven is sprake van standaardisatie in huisvesting en verzorging. Op de overige bedrijven komen allerlei vormen van huisvesting voor.

Het afmesten van vleesstieren op gespecialiseerde bedrijven gebeurt in drie fasen: de opfokperiode, de overgangperiode en de afmestperiode. Er zijn weinig specifieke praktijkgegevens over de huisvesting en verzorging op deze bedrijven bekend, behalve dat in

ieder geval tot voor kort (1990) meer dan 90 % van de dieren op deze bedrijven in de afmestperiode op een volledige roostervloer was gehuisvest. Slechts 7.5 % van deze dieren werd gehouden in een ingestrooide stal.

De economische resultaten en de vooruitzichten voor gespecialiseerde vleesstierenbedrijven zijn al gedurende een aantal jaren ronduit slecht. In de afgelopen jaren heeft een toenemend aantal bedrijven besloten de bedrijfsuitoefening te beëindigen. De economische problemen in de sector remmen de innovatie. Zeker voor investeringen ten behoeve van het welzijn, die zich niet direct laten vertalen naar een verbetering van het rendement, is nauwelijks ruimte. Dit betekent dat noodzakelijke maatregelen zo moeten worden genomen, dat ze de concurrentiepositie zo min mogelijk aantasten. Dit betekent maatregelen in EU-verband, of met een royale overgangstermijn.

Het belangrijkste welzijnsprobleem is het comfort van de ligplaats. Gedragsafwijkingen (abnormaal gaan liggen en staan) komen in de afmestfase op een volledige betonnen roostervloer regelmatig voor. Deze gedragsafwijkingen hangen waarschijnlijk mede samen met beschadigingen van de carpaalgewrichten, die bij bijna alle dieren in dit huisvestingsstelsel voorkomen. Op roosters met een rubbertoplaag zijn de beschadigingen van de carpaalgewrichten minder ernstig, maar ze komen nog steeds voor. Wel zijn de gedragsafwijkingen bijna verdwenen. Mogelijk hangen de beschadigingen van het carpaalgewricht behalve met het ligbed ook samen met de hoge groeisnelheid en/of het gebrek aan lichaamsbeweging.

Het aflevergewicht van vleesstieren neemt, met name bij zuivere vleesrassen en bij kruislingstieren, steeds verder toe. Dit vraagt om aanpassing van de hokmaten. Zeker bij hoge gewichten zijn de hokmaten die momenteel voor de afmestfase worden geadviseerd niet meer toereikend.

Ook komt bij vleesstieren regelmatig abnormaal oraal gedrag voor. Deze gedragsstoornis wijst op onvoldoende mogelijkheden voor soorteigen foerageer- en voeropnamegedrag mede ten gevolge van de afwezigheid van voldoende langvezelig ruwvoer in het rantsoen.

Luchtwegaandoeningen komen, net als bij jongvee, veel voor bij vleesstieren in de opfokfase, met name wanneer dieren van verschillende bedrijven worden samengevoegd. De dieren zijn op dat moment echter nog jonger dan 6 maanden en vallen daarmee buiten het bestek van dit streefbeeld en onder de werkingssfeer van het Kalverenbesluit. Om die redenen wordt hier aan de problematiek van luchtwegaandoeningen bij vleesstieren in de opfokfase verder geen aandacht besteed.

Conclusies met betrekking tot algemene kenmerken

Het huidige houderijsysteem op gespecialiseerde vleesstierbedrijven, met name de huisvesting op volledige betonroosters tijdens de afmestfase, leidt tot beschadiging van de carpaalgewrichten en gedragsafwijkingen. Dit moet als een ernstig welzijnsprobleem worden gezien.

Een tweede knelpunt zijn de hokmaten. Door het toenemende aflevergewicht van met name stieren van vleesrassen en kruislingstieren, zijn deze niet meer toereikend.

Een derde knelpunt is het abnormaal oraal gedrag; dit wijst op welzijnsproblemen mede ten gevolge van onvoldoende langvezelig ruwvoer in het rantsoen.

In het algemeen moet het welzijnsniveau in de intensieve houderij van vleesstieren als onvoldoende worden beschouwd.

Op de afzonderlijke knelpunten zal in § 4.2, 4.3 en 4.4 afzonderlijk worden ingegaan.

4.2 Vloeren en strooisel

Vleesstieren vertonen, wanneer ze op volledig betonnen roosters worden gehouden, in de afmestfase structureel afwijkend gedrag bij het liggen en opstaan en andere gedragsvormen waarvoor staan en lopen essentieel is. Ook vertonen de meeste van deze dieren laesies in de carpaalgewrichten. Bij dieren die op een rubbertoplaag worden gehouden komen deze afwijkingen ook voor, maar in mindere mate. Bij dieren die op een ligbed van stro worden gehouden komen deze problemen het minst voor, maar betrouwbare gegevens uit vergelijkend onderzoek zijn nog niet beschikbaar.

Uit onderzoek kan worden geconcludeerd dat het voordelen biedt om dieren niet alleen in de afmestfase, maar al vanaf de aanvoer op het vleesstierenbedrijf niet op een volledig betonnen rooster te huisvesten, maar de roosters te voorzien van een ligbed in de één of andere vorm (bijlage 7). Dit leidt niet alleen tot minder gedragsstoornissen, maar ook tot een lagere uitval. Uit observaties bij het Praktijkonderzoek blijkt dat de dieren zelf een duidelijke voorkeur voor het ligbed hebben. Wanneer de helft van het hok is voorzien van een ligbed, gaan alle dieren daarop liggen. Overigens is het gewenst, vanwege de noodzakelijke klauwlijtage, om in de andere helft van het hok betonroosters te handhaven. Het ligbed bestaat veelal uit een rubbertoplaag op het betonrooster; ook wordt wel stro toegepast.

Voor zware dieren (boven de 750 kg levend gewicht), doorgaans afkomstig van luxe vleesrassen, is een zacht, vervormbaar ligbed, bijvoorbeeld van stro, noodzakelijk. Deze dieren kunnen niet op betonroosters, al dan niet voorzien van een ligbed, worden gehouden.

Streefbeeld vloeren en strooisel

De dieren moeten zich normaal kunnen bewegen en moeten normaal kunnen opstaan en gaan liggen. Ernstige laesies van de carpaalgewrichten mogen niet voorkomen als een structureel gevolg van de kwaliteit van de vloeren.

De momenteel bij gespecialiseerde bedrijven in de afmestfase gebruikelijke volledige betonroosters kunnen niet aan dit streefbeeld voldoen. Over 10 jaar moeten alle hokken zijn voorzien van een zacht ligbed dat minimaal 50 % van het hokoppervlak beslaat. Zeer zware dieren (van luxe vleesrassen) dienen een zacht, vervormbaar ligbed, zoals bijvoorbeeld van stro te hebben.

Instrumenten

De welzijnsproblemen ten gevolge van het gebruik van volledig betonnen roosters kunnen worden verminderd door te zorgen voor een betere ligplek in de vorm van rubbertoplaag op het rooster, of door instrooien van de vloer. Dit brengt extra kosten voor de veehouder met

zich mee in een situatie waarin het rendement voor de bedrijfstak toch al zeer ernstig onder druk staat. Gezien de ernst van de welzijnsproblemen zijn maatregelen echter noodzakelijk. Daar deze niet mogen leiden tot concurrentievervalsing ligt Europese regelgeving het meest voor de hand. Nederland dient zich daarvoor met kracht in te zetten. Wanneer er na vijf jaar geen uitzicht bestaat op Europese regelgeving, dient er volgens de Raad een evaluatie plaats te vinden met als inzet nationale regelgeving. De Dierenbescherming en de Stichting Lekker Dier zijn van mening dat nationale wetgeving met een acceptabele overgangstermijn nu reeds wenselijk is. Bij de eerdergenoemde evaluatie zouden de volgende elementen moeten worden betrokken:

- * De ernst van de welzijnsproblemen op dat moment.
- * De structuur van de sector op dat moment; op welke schaal worden dieren in een intensieve vorm van vleestierenhouderij gehouden; wat zijn de mogelijkheden om over te gaan op andere welzijnsvriendelijker houderijvormen?
- * De economische situatie in de sector.
- * Het risico van marktverdringing vanuit andere EU-landen, wanneer in Nederland eenzijdig kostenverhogende welzijnsmaatregelen worden opgelegd.

Bovengenoemde EU-regelgeving zou moeten inhouden dat:

- Hokken voor vleesstieren ouder dan 6 maanden voorzien dienen te zijn van een ligbed dat minimaal 50 % van het hokoppervlak beslaat. Het ligbed kan bestaan uit een rubbertoplaag op het rooster, of uit stro. Andere soorten ligbed die tenminste eenzelfde comfort bieden als een rubbertoplaag zijn ook toegestaan. Het Handboek voor de Rundveehouderij is hierbij maatgevend.
- Voor zeer zware dieren van luxe vleesrassen boven de 750 kg levend gewicht is een zacht en vervormbaar ligbed van bijvoorbeeld stro, of een materiaal dat een vergelijkbaar comfort biedt, verplicht.

Verder wordt aanbevolen om onderzoek te doen naar goedkope alternatieven voor de rubbertoplaag als ligbed.

Daarnaast verdient het aanbeveling om de gegevens over carpaalgewrichtsbeschadigingen vanuit de slachterij terug te laten koppelen naar de boer. Door gebrek aan gegevens kennen boeren de omvang van de problematiek op hun eigen bedrijf niet. Ook in de voorlichting dient meer aandacht aan de carpaalgewrichtsproblemen te worden gegeven.

4.3 Hokmaten

Door toename van het aflevergewicht van vleesstieren, met name bij kruislingstieren en stieren van zuivere vleesrassen, voldoen de geldende normen voor hokmaten uit het Handboek voor de Rundveehouderij niet langer; deze zijn beduidend te krap. In de praktijk wordt doorgaans al meer ruimte gegeven. Ruimtegebrek kan behalve gedragsproblemen onder andere ook staartnecrose, ten gevolge van staartbetrappen, veroorzaken. Onderzoek toont aan dat ook bij lagere gewichten ruimere hokmaten dan thans aanbevolen in het Handboek voor de Rundveehouderij wenselijk zouden zijn (bijlage 7). Internationaal, ook in Duitsland en Zweden, worden echter hokmaten gehanteerd die vergelijkbaar zijn met de Nederlandse en kleiner dan aanbevolen vanuit het onderzoek. Vooral nog verzetten concurrentieoverwegingen zich dan ook tegen het vergroten van de hokmaten bij deze lichtere

dieren. Met name voor deze lichtere dieren is het echter relevant wat het resultaat zal zijn van het huidige overleg over wijziging van de EU Kalverenrichtlijn.

Streefbeeld hokmaten

Het hok moet voldoende ruimte bieden om de dieren een normaal gedragspatroon te laten uitvoeren. Dat wil zeggen dat er voldoende lig- en vreetruimte beschikbaar moet zijn om de dieren ongestoord te laten rusten en vreten. Staartnecrose, ten gevolge van staartbetrappen, mag niet structureel voorkomen. Zeker voor zware dieren aan het eind van de afmestperiode voldoen de thans geadviseerde hokmaten niet aan dit streefbeeld.* Op grond van de huidige kennis wordt aanbevolen de hokmaten te berekenen op basis van de formule van Hurnik $opp = 0,5 (0,12 \times (LG)^{0,6})$, waarbij LG het lichaamsgewicht is. Deze formule resulteert in de in onderstaande tabel opgenomen maten.

leeftijd in mnd	gewicht in kg	gemiddeld gewicht in kg	benodigd oppervlak	gemiddeld benodigd oppervlak
6 t/m 8	210-310	260	1,48-1,87	1,7
9 t/m 11	310-420	365	1,87-2,25	2,1
12 t/m 14	420-520	470	2,25-2,56	2,4
15 t/m 17	520-620	570	2,56-2,84	2,7
18 t/m 20	620-710	665	2,84-3,08	3,0
21 t/m 23	710-800	755	3,08-3,31	3,2
> 24	> 800	800	> 3,31	3,3

Een alternatief voor de door Hurnik berekende maten zijn de voorstellen van Kirchner (zie bijlage 7). Nader onderzoek dat in de komende tijd zal plaatsvinden bij het Proefstation voor de Rundveehouderij zal moeten uitwijzen of de voorkeur moet worden gegeven aan de door Hurnik of de door Kirchner aanbevolen oppervlakten. Het verschil tussen beide is dat Kirchner meer ruimte biedt bij lichtere dieren en Hurnik bij zwaardere dieren. Beide liggen beduidend boven de thans aanbevolen maten.

Alle bedrijven zouden over 15 jaar aan het streefbeeld moeten kunnen voldoen.

---

* De huidige normen zijn voor dieren tot 210 kg: 1,2 m²; 210-600 kg: 1,5-1,8 m² (wordt 1,7-2,7 m²); 600-750 kg: 2,0 m² (wordt 3,0 m²).

Instrumenten

Gezien het tot dusverre gevoerde overheidsbeleid (Varkens- en Kalverenbesluit) ligt het voor de hand om hokmaten op te nemen in een huisvestings- en verzorgings-AMvB. Ook in verband met de toekomstige AMvB huisvesting Wet milieubeheer kan het van belang zijn om wettelijke minimum welzijnseisen vast te leggen. Een belangrijk verschil tussen een toekomstige AMvB rundvee (vleesstieren) en het Varkens- en Kalverenbesluit is dat de beide laatste zijn gebaseerd op EG-regelgeving, zodat geen concurrentievervalsing kan optreden. Dat is bij de eisen aan hokmaten voor vleesstieren niet het geval. Teneinde concurrentievervalsing te voorkomen wordt aanbevolen om Europese regelgeving over minimum hokmaten tot stand te brengen. Nederland dient zich daarvoor met kracht in te zetten. Uitgangspunt daarbij zouden de vanuit het wetenschappelijke onderzoek aanbevolen hokmaten dienen te zijn.

Wanneer er na vijf jaar geen uitzicht bestaat op Europese regelgeving, dient er volgens de Raad een evaluatie plaats te vinden. Inzet van deze evaluatie is de noodzaak van nationale regelgeving te bezien. Bij deze evaluatie dienen zowel welzijns- als economische criteria te worden betrokken (zie ook § 4.2). De Dierenbescherming en de Stichting Lekker Dier zijn van mening dat nationale wetgeving met een acceptabele overgangstermijn direct na afsluiting van het lopende onderzoek op het Proefstation voor de Rundveehouderij wenselijk is.

Met betrekking tot de hokmaten dient het Handboek voor de Rundveehouderij op korte termijn te worden aangepast. Daarbij dient vooralsnog te worden uitgegaan van de door Hurnik aanbevolen maten. Het thans bij het Proefstation voor de Rundveehouderij lopende onderzoek naar hokmaten dient de basis te vormen voor een definitieve keuze van het minimum benodigde oppervlak per dier.

Voorkomen moet worden dat in de komende jaren belangrijke investeringen worden gepleegd op basis van de thans bestaande achterhaalde en ondeugdelijke normen uit het Handboek voor de Rundveehouderij. Naast de herziening van het Handboek moeten daartoe voorlichting en zonodig andere instrumenten worden ingezet.

4.4 Abnormaal oraal gedrag

Bij intensief gehouden vleesstieren komt abnormaal oraal gedrag frequent voor (bijlage 6). Het gaat met name om het manipuleren van objecten en in mindere mate om tongspelen en het belikken van hokgenoten. Deze vormen van stereotiep gedrag zijn een symptoom van verminderd welzijn. Nader onderzoek heeft aangetoond dat het verstrekken van langvezelig ruwvoer (1.5 kg hooi per dag), naast een maïs/krachtvoer-rantsoen, leidt tot een toename van de tijd die wordt besteed aan voeropname en herkauwen en tot een significante reductie van het abnormale gedrag. Stieren die veel tijd besteden aan voeropname en herkauwen vertoonden een snellere groei.

Er bestaat een aanzienlijke variatie in het voorkomen van stereotiep gedrag tussen individuele dieren. Waarschijnlijk als gevolg van individuele verschillen tussen de dieren en de voorgeschiedenis.

Streefbeeld

Streefbeeld is dat (intensief gehouden) vleesstieren structureel geen abnormaal oraal gedrag vertonen. Dat individuele dieren afwijkend gedrag vertonen kan worden getolereerd. Dit hoeft geen gevolg te zijn van de huisvesting en verzorging in de vleesstierenhouderij, maar kan voortkomen uit de eigenschappen en voorgeschiedenis van het individuele dier.

Instrumenten

Teneinde abnormaal oraal gedrag te voorkomen dient dagelijks enig langvezelig ruwvoer (1.5 kg per dag) te worden verstrekt. De Raad is van mening dat hiertoe een doelvoorschrift in de AMvB GWWD dient te worden opgenomen. Daarnaast is voorlichting het aangewezen instrument om dit te realiseren. Verstrekken van langvezelig ruwvoer leidt, behalve tot het afnemen van het abnormale orale gedrag, eveneens tot snellere groei. Welzijn en het economische voordeel voor de boer gaan hier samen. Vanwege de samenhang tussen welzijn en economisch voordeel is het landbouwbedrijfsleven van oordeel dat een wettelijke maatregel overbodig is.

5. Streefbeeld zoogkoeien

5.1 Algemene kenmerken zoogkoeienhouderij

De houderij van zoogkoeien is in feite een zeer diverse bedrijfstak. Gemeenschappelijk kenmerk is dat het doorgaans gaat om vleesrassen. Soms echter ook om jongvee van melkrassen. Tussen deze rassen en de omstandigheden waaronder de dieren worden gehouden bestaan onderling grote verschillen. Het ene uiterste zijn dieren die worden ingezet bij het onderhoud van natuurterreinen en daar onder zeer extensieve omstandigheden worden gehouden. Bij deze dieren kan de verzorging, bijvoorbeeld bij het afkalven en de voervoorziening in de wintermaanden en het ingrijpen bij (langdurige) ziekte, een knelpunt vormen. Ook dienen voor deze vorm van houderij geschikte rassen te worden gekozen. Het andere uiterste zijn dikbilrassen, zoals de Belgische Witblauwe, die veel intensiever worden gehouden en waarvan de geboorten nauwelijks zonder keizersnede kunnen plaatsvinden.

Specifiek onderzoek naar het houden van zoogkoeien is in Nederland nauwelijks verricht. Wel is in het buitenland het nodige onderzoek gedaan. Hieruit komen twee problemen naar voren. Het eerste is de sterke koe-kalfbinding bij met name extensief gehouden vleesrassen. Deze kan zich uiten in agressief gedrag van de koe wanneer zijzelf of haar kalf te dicht benaderd wordt. Hoewel dit problemen kan opleveren voor de mens, kan er vanuit de koe niet van een welzijnsprobleem worden gesproken. Het tweede probleem is de keizersnedeproblematiek. Bij veel dikbilrassen, vooral bij de rassen waarbij normaal gesproken de dikbilfactor al voor de geboorte tot expressie komt, komt een abnormaal hoog percentage keizersnedes voor; sommige veehouders laten zelfs standaard een keizersnede doen. Dit is een ernstig welzijnsprobleem, dat echter buiten de reikwijdte van artikel 45 t/m 54 van de GWWD, waarop dit streefbeeld betrekking heeft, valt. Aan de keizersnedeproblematiek wordt reeds aandacht besteed in het kader van artikel 55 van de GWWD, het fokken met dieren. In dat kader wordt momenteel beleid ontwikkeld om het aantal keizersnedes terug te brengen.

Zover bekend doen zich verder geen belangrijke problemen met gezondheid en welzijn voor bij de houderij van zoogkoeien. Wel vraagt het houden van de zeer zware stieren van deze vleesrassen om extra maatregelen bij de huisvesting en verzorging; daarop is echter al ingegaan in hoofdstuk 4.

Bij koeien die zeer extensief, soms onder bijna natuurlijke omstandigheden worden gehouden, kan de verzorging een probleem vormen. Daarbij moet worden erkend dat de beschikingsmacht over deze dieren vaak gering is. Aangezien het om gehouden dieren gaat, blijft de houder echter een actieve zorgplicht houden.

Streefbeeld zoogkoeien

Zoogkoeien worden, in vergelijking met veel ander vee, vaak onder vrij extensieve en natuurlijke omstandigheden gehouden. Daarbij doen zich geen grote gedragsproblemen, die nopen tot een aanpassing van het houderijsysteem, voor. Wel is regelmatig toezicht op de dieren noodzakelijk. De frequentie en intensiteit van dit toezicht is onder andere afhankelijk van het ras.

Ten aanzien van zeer extensief, onder bijna natuurlijke omstandigheden (grote grazers in natuurgebieden) gehouden dieren, blijft een actieve zorgplicht bestaan. Deze zorgplicht bestaat in ieder geval, naast het zo mogelijk ingrijpen bij calamiteiten, uit de keuze van een voor de omstandigheden geschikt ras. De dieren moeten in ieder geval bestand zijn tegen een variërend (hoeveelheid, kwaliteit) voedselaanbod en dienen gemakkelijk af te kalven. Daarnaast moeten zodanige beheersmaatregelen worden getroffen dat de omvang van de populatie de draagkracht van het gebied niet overschrijdt. Een actieve zorgplicht betekent bijvoorbeeld dat de populatie daarbij zonodig moet worden uitgedund of onder extreme omstandigheden bijgevoerd. Crepeergevallen dienen, zodra ze worden ontdekt, te worden behandeld of uit hun lijden te worden verlost. Ook wanneer er bij het afkalven problemen worden ontdekt dient te worden ingegrepen.

Instrumenten

Afgezien van de maatregelen die reeds worden genomen ten aanzien van de keizersnedeproblematiek bij dikbilrassen in het kader van artikel 55 van de GWWD zijn bij zoogkoeien geen maatregelen noodzakelijk.

Het vastleggen van een zorgplicht voor extensief gehouden dieren in de AMvB is overbodig, omdat deze reeds is vastgelegd in artikel 36 en 37 van de GWWD. Wel zou er in de toelichting op de AMvB Huisvesting en verzorging van runderen GWWD op kunnen worden gewezen dat deze zorgplicht zich ook uitstrekt tot onder bijna natuurlijke omstandigheden gehouden dieren.